

SZABÓ LÁSZLÓ

KELL-E FÉLNÜNK A HALÁLTÓL?

„A test törekvése a halál, a Lélek törekvése pedig élet és béke.” (Róm 8,6)

Személyes vallomással kezdem: „Gyújtottál-e gyertyát, hófehéret, vágta-e virágot, hófehéret... azokért, akik mind elmentek? / Hát gyújts értük gyertyát, hogy égjen, a lángja a szívedig érjen!” Egy hiterősítő versből idéztem az előbbieket, mint olyant, ami a leginkább illett az én halállal foglalkozó gondolataimhoz, ezelőtt egy jó pár évvel – „messze ringó gyermekkorom világában”. A halállal lényegében a rajongásig szeretett nagyszüleim eltávoztával szembesültem először. Az első hetekben a kezdeti gyásszal együtt járó tagadás volt az ösztönszerű válaszom: egyszerűen nem akartam elhinni, hogy azok is meghalhatnak, akiket a legjobban szeretünk... Aztán idővel elhittem, hogy akiket igazán szeretünk, ha meghalnak is, élnek, s nekünk tulajdonképpen csak az ő hiányuk fáj – megfogható közellétük hiánya –, s nem a nemlétük. Így a távozásukkal lelkemben maradt kínzó úrt kezdtem kitölteni a hozzuk fűző emlékekkel, szeretettel, valamint az örökéletbe vetett hittel. Egy ideig azonban még kizárólagosan körülöttük forogtam, valahányszor a halálról gondolkoztam.

A gyász súlyát lassan szétmállasztó idő teltevel, hitbeli megerősődéssel és személyiségbeli érésemmel egy időben, a halállal – elmélkedés szintjén – tárgyilagossággal is kezdtem szembenézetni. Így nemegyszer elgondolkoztam azon, hogy egyesek miért, és mások miért nem?; miért most, vagy miért már? (hiszen annyi közös dolgunk lett volna!); miért szenvedve, vagy miért anélkül? – és folytathatnám. A halál értelméről vagy értelmetlenségéről még egyetlen bátoritan következtetést sem tudtam megállapítani... Csupán hitem erősödött meg; alakult – a tagadásból kiindulva, a kételyek sorozatán megedződve – személyes halálfélelmet legyőző segítőttársá.

A halálhoz való viszonyulásunk ilyenforma vagy hasonló változását általánosan emberinek gondolom, és ezért tartottam fontosnak összegezni „örökéletes” gondolataimat, hogy esetleg másoknak is segítsek szembenézni emberi életünk végső kérdésével. (Mennyi minden válnék itt értelmetlenné, vagy hirtelen fontossá, ha csak egy halvány lehetőségét is megengednők magunknak, hinni az alábbiakat!)

Először is elfogadható tényként állapítom meg, hogy a halálról eredményesen gondolkozni csak úgy lehet, ha *őszintén és bátran szembenézünk vele*. A közös szembenézés előtt azonban vizsgáljuk meg, mi a helyzet magával a szembe-

nézéssel!/? És ennek rendjén indulásból bevallhatjuk, hogy legtöbben nem tudunk szembenézni a halállal. Személytelen formában naponta tucatszor találkozunk vele, pl. híradásokban, filmekben és egyebütt, de saját halálunk felemlítése, és a hozzánk tartozóké úgyszintén, (ön)tiltott vagy legalábbis nemkívánatos téma. A gyógyíthatatlan beteg Mitterand francia államfő írta nemrég, egy halállal, de inkább meghalással foglalkozó könyv előszavában, hogy az *európai társadalmaknak* soha nem volt ilyen szegényes a halállal való személyes kapcsolata, mint ma. (Mintha az anyagi vonzatú jólét közvetlen kapcsolatba hozható lenne meghalni valóságunk tényével.) A mai „átlag európai” ember elhessegeti magától a gondolatot, hogy véges időre van a földön, s hogy egyszer ő is meg fog halni. (A fentieket megfogalmazó államférfi pár hónappal később, öntudatos készülődés és méltóságos haldoklás után, csendesen hazaköltözött – az ő lelke számára bizonyára nem ismeretlen helyre.)

Az európaiaktól eltérően, a *keleti emberek többsége* másként gondolkozik e kérdésben: sokkal természetesebben viszonyulnak a meghaláshoz.

Azonban nálunk sem volt mindig ilyen torz a helyzet. Valamikor a halállal való szembesülés természetesebb szempontok szerint történt, s így félelem nélkülibb volt, lévén, hogy a halált az élet szerves tartozékának tekintették. Az utóbbi évszázadokban a fehér emberek többsége rosszul, irtózáttal kezdett gondolkozni róla, amennyiben halálfélelmét tette előfeltételül a hit helyébe. Újabban pedig egyáltalán nem gondolkozunk róla: vagy rá sem merünk gondolni, vagy nincs időnk és ún. lelki erőnk. Nagyjából így alakult a halállal kapcsolatos közfelfogás.

Saját tapasztalatainkból, vonatkozó emlékeinkből megfigyelhetjük, hogy mennyivel természetesebben fejlődik egy *gyermek halálképe* – nyilván egy bizonyos ideig. Nézzük ezt a fejlődést a temető vonatkozásában. A temető először közömbös helynek számít a kisgyermeknek; idővel izgalmas játszótérre válhat; majd egyszer csak egy hozzánk közel álló új sír kapcsán „keserveink színpada” lesz; végül: gondolatát erőt adóvá alakíthatja a hites emlékezés.

Ezzel szemben a halállal kapcsolatos közfelfogás sarkítottan kétoldalú. Van neki egy keserű-gyászos vetülete, amivel többé-kevésbé fájón minden gyászoló találkozik... E fájdalmas találkozás során a „vashitú” emberrel is azt mondhatja ésszerűsége és emberisége: „én hiszek az örök életben, és hiszem, hogy a halál után van folytatás, de ha lehet, ne akarjon olyan jót és üdvöst nekünk az Isten, ami ekkora keserűséggel jár!”. És a halálnak van egy másik arca is, amelyet a személyes haláltudat ránk támadásával ismerünk meg; ez esetben személyesen, a saját halálunkkal kell szembenézzünk.

Vajon miért kell nekünk egyáltalán ilyen kérdésekkel bajlódni?... Erre Montaigne-nyel együtt azt válaszolhatom: mivel „sose tudhatjuk, hol vár ránk a halál, ezért várjuk inkább mi őt – mindenütt. A szabadságra készül fel, aki felkészül a halálra”. Valóban, ha megtanuljuk, hogyan kell meghalni, véget vethetünk

a halálfélelem képezte rabságunknak. Aki megtanul hittel szembenézni a végső kérdéssel, és majdan méltón meghalni, az tulajdonképpen élni tanul meg. (Egyes országokban, az ún. haldoklók házaiban a betegetek arra tanítják, hogy lehet tartalmasan, szabadon, örömmel élni a közeledő halál tudatában is. Ráadásul ezekbe a házakba egészségesek is járnak meghalni tanulni, hogy bölcsebben éljenek!)

A halállal való szembenézés rendjén az egyik fő kérdés így hangzik: *egyáltalán, miért kell meghalni*, miért kell elszenvednünk a halált?... Értelmet kielégítő válasz-magyarázat nem létezik, legfeljebb magyarázkodás. De azért nem árt figyelni ezekre, mert erősíthetnek (ha erre van szükségünk – és nem a pusztá tagadásra).

Tehát miért kell meghalni? ...Ugyanezt kérdezték egyszer egy szellemes jezsuita szerzetestől, aki így válaszolt: „Ami egyszer él, annak meg kell halnia. Nézzétek a virágokat: csak a művirágok nem hervadnak el. De ők nem is élnek!” (Anthony de Mello) Életünk elkerülhetetlen tartozéka saját halálunk. Akarva-akaratlan meg kell hát békülni a tudattal, hogy bármikor, „reggelenként vagy esti szürkületben, munkába készülve, vagy onnan fáradtan hazatérve, nap közben, ide vagy amoda szalasztva nemcsak a bakterrel, adószedővel vagy - mit ad Isten! - rubinragyogású szerelemmel találkozhatunk, hanem a közöttünk megtelepedő halállal is.” (Sütő András) S ha ennyire „elvégzett dolog” személyes halálunk, miért van az, hogy meglátunk egy közönséges hullát és rögtön aggódni kezdünk? Miért avat olyan egyes vitézekké bennünket a halálközelség?... A közeli hozzátartozók gyászolásától eltekintve azért, mert minden halottban önmagunkat is sajnáljuk. Így halálfélelmünk legyőzése érdekében feladatunk, hogy a halált önmagunkra nézve is kötelezően hatályos tényként fogadjuk el. Olyanként, amely az öröklétbe, a jó Istenhez kerülésünk rendjén kikerülhetetlen kapu. A halál: Isten kezében eszköz – létünket érintve küszöb. Meghalni nemcsak azt jelenti, hogy végérvényesen hanyatt fekszünk és kiköltözünk az „oldalba” (temetőbe) – oda csak a halállal lényegtelenné vált testünk kerül. A halál egy alapjaiban másfajta helycserét jelöl: az eltávozást a földi gondviselésből a mennyeibe – a végérvényes életet egy más világban. Ez van. S ha ezt elhisszük, akkor nincs különösebb gond halálfélelmünket illetően, mert az elfogadott, valóságos tényekkel megbirkózhatunk, csupán az aggodalom és a félelem nagyítja meg azokat előzőleg mérhetetlenül.

A haláltól márcsak azért sem kell különösebben irtózni, mert *saját érdemeinkből semmit nem von le*. A halállal szabadon visszaadom a jó Istennek mindazt, amit kaptam. Tehát a halál nem (isteni) rablás. Átala azt adjuk vissza, amit kaptunk: a földi életünket, és nyerjük helyette a mennyei örök létet. Ilyen vonatkozásban nincs amiért sajnálkozni miatta.

A „vajon miért félünk a haláltól” kérdés „célratörő” boncolgatásánál azt a megállapítást kéne előlegben elfogadjuk, hogy *az élet ellentéte nem a halál, hanem a nemléttől való félelem*. Aki fél a haláltól, az tulajdonképpen a nemléttől

fél; aki pedig hisz a halál utáni folytatásban, az az örökéletben hisz, és kevésbé fél. Azért fogalmaztam így, mert a kétségbeejtő halálfélelem mellett egészséges halálfélelem is létezik. Jellegét az szabja meg, hogy kilátástalanságon avagy hiten alapszik-e? De bárhogy is értelmezzük, halálfélelem tagadhatatlanul létezik... A halálfélelem emberi – mélyen emberi érzés. Örökélet hite nélkül a halálos me-revségtől, a teljes végtől, az élettelen nemléttől, továbbá a földi viszonyok szerint felfogott kapcsolat nélküliségtől és legvégső magányosságtól való félelmet jelen-ti. Ezzel szemben a hit bizonyosságával felvértezett ember egészséges halálfélel-me más jellegű. Számára nem a halál maga félelmetes, hanem a beteljesületlen életre következő halál. A halál valóban tükröt tart az ember elé, s halogathatatla-nul kérdezi: mire használtuk életünket? A válaszon való elgondolkozás lehetősé-ge, továbbá az ebből kifolyó örökös önvizsgálat feladata adott...

Visszatérve a *miért félünk* kérdésére, vannak, akik a személytelenné válás miatt aggódnak a haláltól. Hitem szerint *sajátosan emberi a halálban éppen a személyessége*. Ugyanis a halállal nemcsak valami történik a lélekkel (ti. külön-válík a testtől), de az ember személyisége elkíséri a lelket a másvilágra.

Másfelől, az örökélet személyes volta *egyetemességet* is jelent, tehát azt, hogy mindenkit feltétlen megillet. Személyes hitetlenségünk az örökéletre néz-ve még önmagunk számára sem jelenti a halhatatlanság haldoklását, mert hívés vagy hitetlenség: jog és szabadság, tehát egyéni hozzáállás kérdése, ezzel szem-ben az örökélet mindenkinek kijáró isteni ajándék. Egyszerűbben fogalmazva az előbbieket: saját halála után minden egyes ember tovább fog élni halhatatlan lelke által.

Összefoglalásként még a következőket mondanám el:

Földi forgolódásunkban nem a halál van előttünk, hanem az örökélet. Nem azért születünk, hogy meghaljunk, hanem hogy éljünk, és örökké éljünk. Ne es-sünk szerfelett kétségbe földi életünk elmúlása miatt, mert a halállal az élet nem szűnik meg, csak a földi viszonyok (így például az idő) s kárpótlásul kiteljesedik az istenközeli örökélet, amely részleges megélésének-tapasztalásának lehetősé-gét már most birtokoljuk. Halálunkkal ennek az isteni összhang állapotának vá-lunk mi is közvetlen és állandó részeseivé.

Végül ennyi okoskodás után úgy tűnhet, teljesen le van szerelve a halál, vagy legalábbis a tőle való félelem. Bár így lenne!... De azért ne bízzuk el ma-gunkat teljesen, mondván: „nincsen halál, mert túljártunk az eszén”. Micsoda beszéd ez! Legyünk annyira valóságűiek, és óvakodjunk a felesleges túlzások-tól. Az örökélet hitének egyszerű birtokosai és ne fellengzős bajnokai legyünk. Mert az elhangzott biztatások közelebről a személyes halálunkra vonatkoztak, s egészen más szempontok kerülnek előtérbe és taglóznak le – elsősorban a gyász, amikor mások: hozzátartozóink haláláról van szó. Én remélem, hogy a ma meg-erősített hitünk segíteni fog a gyász elviselésében is, valahányszor szükségünk lesz erre. Úgy legyen. Ámen.

Könyvszemle

Somai József: *Gazdaság és gazdaságtudományok Brassai Sámuel életművében*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár 2006. 256 l.

Brassairól írtak már vagy tíz könyvet. Életéről minden adatot összegyűjtöttek, ami csak fellelhető volt, s már alig van remény, hogy ifjúkora pár bizonytalan mozzanatára valaha is fény derül. Brassai pályafutása mégis napjainkig meglepetéseket tartogat. A 20–21. század szakemberei beleolvastak tanulmányaiba, s megállapítják, hogy a nagy polihisztor ennek vagy annak a tudományágnak az előfutára, első művelője volt tájainkon, egy vagy más tételt világviszonylatban is elsőként hangoztatott. Így kerül bele Brassai neve a magyar s kiváltképpen erdélyi tudománytörténeti munkákba, néha még távolabb élő kutatók is hivatkoznak rá. Tudtuk eddig róla, hogy jelentős mint pedagógus, módszertani szakember, maradandót alkotott a nyelvtudomány, a természettudomány, az összehasonlító irodalom terén, a hazai földrajz, filozófia, esztétika, zenekritika előfutárai közt emlegetik. A közgazdász Brassairól azonban még említést is alig tettek. Ezt a hiányt pótolta most könyvével Somai József. Harmadfélszáz oldalon vizsgálja, hogy milyen szerepet játszottak a gazdaságtudományok Brassai Sámuel életművében.

A szerző kötetét hét fejezetre osztja, s ezekben nem csak a közgazdászok érdeklődésére számot tartóan, tehát tágabb keretben mutatja be, hogy miért tekinthetjük Brassait tájaink első gazdaságtudományi írójának is.

Az első fejezet bevezetőnek született, s így több célt is tűz maga elé. Egyrészt számba veszi az eddigi gazdag Brassai-irodalmat, s megállapítja, hogy alig történik utalás közgazdasági munkásságára. Másrészt hat érvet sorakoztat fel annak bizonyítására, hogy miért is tekinthető Brassai közgazdásznak. Ilyen irányú érdeklődését Bölöni Farkas Sándor biztatásának és Széchenyi művei olvasásának tulajdonítja. A szerző még beiktat ide egy alfejezetet, amelyben röviden összegezi Brassai életpályáját, bár ez a kötetvégi kronológiából is részletesen megismerhető. A második fejezet Brassai indulásának korszakába, a reformkorba vezet el, s főleg Széchenyi eszméinek erdélyi visszhangját ecseteli. Rámutat, hogy Brassai ismertette és védelmezte Széchenyi gazdasági tetteit. A Hitel és a Világ főbb gondolatait tíz pontban összegezve tárta a Nemzeti Társalkodó olvasói elé, s a szerkesztésében megjelenő Vasárnapi Újság hasábjain is Széchenyi téziseit népszerűsítette: „közös teherviselés, az alkotmányosság kiterjesztése mindenki-